

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата історичних наук, доцента кафедри історії України
та всесвітньої історії Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
Грінченка Віктора Григоровича

на дисертаційне дослідження Пастухової Яни Вікторівни
на тему «Офіцери РСЧА в німецькому полоні у 1941–1945 рр.»,

поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
в галузі знань 03 «Гуманітарні науки»,
за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

Актуальність теми дослідження. Питання військового полону тривалий час перебували на маргінесі воєнної історії та, на відміну від теорії і конкретики перебігу бойових дій, історії розвитку озброєнь, військової біографістики тощо, не входили до її пріоритетних тем. Однак серед різноманітної проблематики, пов'язаної з історією Другої світової війни, ці питання нині набули актуальності й досить інтенсивно розробляються, хоч у дослідників ще є можливість заповнити існуючі прогалини. Зокрема, на сьогодні ще бракує наукових праць узагальнюючого характеру, які б комплексно представляли долю офіцерського корпусу Робітничо-селянської Червоної армії у німецькому полоні. Існуючі дослідження здебільшого носять фрагментарний характер, зосереджуючись на вузьких регіональних особливостях чи окремих персоналіях. Відповідно, потреба у створенні якісної комплексної наукової праці, яка б поєднувала аналіз правового статусу, умов утримання, стратегій виживання, механізмів репатріації командного складу РСЧА в єдиній історичній концепції, позбавленій радянських пропагандистських штампів, не викликає заперечень.

Також вибір теми дослідження актуалізується історичними паралелями, реаліями сучасної російсько-української війни, яка знову гостро поставила перед українським суспільством та світовою спільнотою проблему військового полону. Реалії сьогодення спонукають до переосмислення історичного досвіду поводження з військовополоненими, дотримання норм міжнародного гуманітарного права, наслідків перебування в неволі, проблеми збереження ідентичності в екстремальних умовах, сприйняття колишніх полонених у суспільстві.

Наукова новизна результатів дослідження визначається багатоаспектним аналізом німецького військового полону. Вперше було проведено комплексний аналіз явища німецького військового полону та діяльності всіх його суб'єктів; досліджено становлення і розвиток офіцерського корпусу РСЧА від її створення до відкриття Східного фронту в 1941 р.; розглянуто морально-психоло-

гічний стан радянських офіцерів в полоні; відстежено становлення системи репатріації радянських бранців наприкінці німецько-радянської війни та по її завершенню; впроваджено в науковий обіг дані з архівних джерел та іноземної історичної літератури про перебування офіцерського корпусу РСЧА в німецькому полоні. Вдосконалено й поглиблено уявлення про німецьку пропаганду, спрямовану на полонених офіцерів Червоної армії; проаналізовано історико-правову систему полону загалом та німецького полону в роки Другої світової війни. Отримали дальший розвиток вивчення історії війни на Східному фронті 1941–1945 рр., процесів індоктринації та колаборації радянських бранців в німецькому полоні; дослідження особливостей місць утримання радянських військовополонених на різних територіях; аналіз причин поразок РСЧА в ході німецько-радянської війни; дослідження репресивної політики СРСР щодо власних офіцерів, які побували в німецькому полоні.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій. Дисертація виконана із застосуванням достатньо великого масиву різнопланових джерел і літератури. Чітко сформульовано об'єкт, предмет, мету, завдання дослідження. Результати його виглядають науково обґрунтованими та відповідають поставленим завданням.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність та оформлення. Структура й обсяг дисертації зумовлені метою і завданнями дослідження. Робота побудована за проблемно-хронологічним принципом. Вона складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, кожен з яких поділяється на три підрозділи, висновків, списку джерел та літератури і додатків.

Перший розділ дисертації присвячений історіографії, джерельній базі та методології дослідження. Аналіз історичних праць, присвячених проблематиці німецького військового полону, дає підстави стверджувати, що попри значний масив досліджень про радянських військовополонених загалом, комплексних наукових робіт, які спеціально висвітлюють становище офіцерського корпусу РСЧА у полоні, на сьогодні фактично не існує. Це підкреслює актуальність і наукову новизну даного дослідження. Специфіка теми полонених офіцерів РСЧА та її багатовимірність зумовили залучення широкого кола джерел, які пов'язані з цією проблематикою й за своїм походженням та змістом поділені на сім основних груп. До них увійшли архівні матеріали з архівів України, Німеччини, США, Великої Британії; офіційні документи СРСР; офіційні документи Третього Райху; мемуарна література; документи міжнародних організацій та Нюрнберзького процесу; періодика; аудіовізуальні джерела. Застосовано міждисциплінарний методологічний підхід, що передбачає органічне поєднання класичних історичних та сучасних дослідницьких інструментів, використаних для розкриття багатовекторності теми. Серед них історико-генетичний, істо-

рико-системний, історико-типологічний, історико-порівняльний методи, метод джерелознавчої критики. Використані неопозитивістський підхід, методологічний інструментарій історичної антропології, історії повсякдення, психоісторії, мікроісторичний підхід, просопографічний метод. Доцільність методів дослідження в тексті достатньо аргументовані та не викликають заперечень.

У *другому розділі* «Офіцерський корпус Робітничо-селянської Червоної армії та проблема військового полону» розглядаються історико-правовий зріз явища військового полону до початку німецько-радянської війни; становлення та розвиток офіцерського корпусу радянських збройних сил у міжвоєнний період; причини масового полону офіцерів РСЧА в роки Другої світової війни. Серед іншого дослідниця констатує комплексний характер цих причин, виділяючи, зокрема, військово-стратегічні, організаційно-структурні, морально-психологічні чинники.

У *третьому розділі* «Політика нацистської Німеччини щодо офіцерів РСЧА у полоні» авторка дослідила систему утримання радянських військово-полонених на окупованих територіях та в межах Третього Райху. При цьому відзначила, що німецьке командування свідомо відокремлювало командирів РСЧА від загальної маси полонених з метою запобігання їх організованому спротиву та забезпечення умов для роботи власних спецслужб. З'ясовані різні аспекти діяльності німецьких розвідувальних та контррозвідувальних органів, спрямованих проти радянських офіцерів у полоні. Досліджено морально-психологічний стан цієї категорії військовополонених та використання офіцерів у німецькій пропаганді.

У *четвертому розділі* «Звільнення з полону та подальший статус полонених радянських офіцерів» авторкою розглянуто основні способи звільнення радянських офіцерів з полону і відзначено, що найпоширенішими способами були втечі, причому наслідки невдалої спроби втечі були для офіцерів значно суворішими, ніж для рядових червоноармійців. Досліджено становище радянських офіцерів після звільнення з німецького полону і встановлено, що фільтраційна система НКВС розглядала їх як потенційно неблагонадійний контингент. Наслідками радянської репресивної політики щодо військовополонених офіцерів були соціальні, професійні та правові утиски.

В роботі наприкінці кожного розділу та підрозділу виокремлені висновки, що відображають виконання дослідницьких завдань, поставлених авторкою. Основний текст дисертаційного дослідження завершують логічні загальні висновки. Список використаних джерел та літератури ґрунтовний і нараховує 713 одиниць. Додатки різнопланового характеру, використані в дисертації, хоч і нечисленні, але є цілком доречними та значимими для проблематики, яка розглядається в роботі.

Повнота викладення наукових положень, висновків і результатів в опублікованих працях. Основні положення і висновки, сформульовані в дисертації, пройшли апробацію на семи наукових та науково-практичних конференціях різного рівня (одна міжнародна, п'ять всеукраїнських, одна регіональна). Результати дослідження представлено у тринадцяти одноосібних наукових працях, зокрема в п'яти статтях, опублікованих у наукових фахових періодичних виданнях України (категорія Б), одній статті в іноземному періодичному виданні та семи публікаціях у матеріалах наукових конференцій.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що сформульовані в ньому висновки можуть бути використані для підготовки узагальнювальних праць з історії Другої світової війни і в контексті подальших досліджень історії військового полону. Також результати дослідження можуть слугувати додатковим підґрунтям для деміфологізації історичної пам'яті, реабілітації жертв репресій та глибшого розуміння психології полону в контексті сучасної російсько-української війни.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Ознайомлення з дисертаційною роботою дає підстави стверджувати, що авторкою були у повному обсязі дотримані принципи академічної доброчесності, а її наукова праця є цілком самостійним, завершеним та оригінальним дослідженням, виконаним і оформленим згідно чинних вимог.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Позитивно оцінюючи науково-практичне значення отриманих Яною Вікторівною результатів дослідження, варто також окреслити ряд зауважень щодо змісту дисертаційної роботи

1. У дисертаційному дослідженні Яною Вікторівною залучено значний масив джерел різного походження. З огляду на їхню специфіку, а особливо щодо протоколів допитів, мемуарних свідчень і пропагандистських матеріалів, доцільно було б чіткіше артикулювати межі достовірності кожної групи джерел та ризики їхнього використання для реконструкції поведінки полонених офіцерів РСЧА.

2. Практичне значення дисертації окреслюється переважно через можливість використання відповідних матеріалів в узагальнювальних працях з історії Другої світової війни. Водночас, з огляду на актуальність теми військово-полонених для сучасної військово-політичної ситуації, варто було б ширше розкрити потенціал цього дослідження в контексті меморіалізації – збереження історичної пам'яті, осмислення минулого і вшанування жертв трагедії полону в музейній практиці, публічних лекціях, освітніх курсах тощо.

3. Поведінкові стратегії полонених офіцерів розглядаються переважно через призму колаборації та вірності присязі як двох протилежних позицій,

тоді як досить широкий спектр проміжних пасивних форм їхньої поведінки (вимушена лояльність, симуляція співпраці) описується тезово, без детальних аналітичних висновків. Такий підхід дещо спрощує складну і суперечливу картину німецького військового полону для радянських офіцерів.

4. У тексті роботи наявні поодинокі огріхи технічного характеру: не завжди застосовано «нерозривний пробіл» там, де він має бути; неточне написання великої букви в окремих словах українською й німецькою мовами та ін.

Проте, зазначені дискусійні моменти і зауваження не піддають сумніву основні результати, одержані дослідницею, не впливають на загальне позитивне враження від представленої дисертаційної роботи, не применшують її беззаперечну наукову цінність.

Загальний висновок. Дисертація Пастухової Яни Вікторівни «Офіцери РСЧА в німецькому полоні у 1941–1945 рр.» є самостійним, завершеним і ґрунтовним дослідженням, що містить оригінальні науково виважені результати, має наукову новизну та практичне значення.

Дисертаційна робота відповідає спеціальності 032 Історія та археологія та вимогам наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 року № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», пунктам 6–9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 44 (зі змінами).

Здобувачка Пастухова Яна Вікторівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки, спеціальність 032 Історія та археологія.

Рецензент:

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України
та всесвітньої історії

Центральноукраїнського
державного університету
імені Володимира Винниченка

Віктор ГРІНЧЕНКО